

- ⁶⁵ Відзначимо такі праці: Изворин Ад. Похоронный обычай у подкарпатских русинов // Зоря (Унгвар). – 1944. – Ч. 1,2; Симоненко И.Ф. Быт населения Закарпатской области // Советская этнография. – 1949. – № 1. – С. 61-89; Його ж. Про час виникнення народних соціально-побутових ігор у Закарпатті // Матеріали з етнографії та художнього промислу. – Вип. 1. – К., 1954. – С. 32-45; Ігнатович Гнат. “Лопатки” на терені Закарпаття // Народна творчість та етнографія. – 1970. – №. 5. – С. 81-84; Велецкая Н.Н. Языческая символика славянских архаических ритуалов. – М., 1978; Курочкін Олександр. Маски тварин у поховальних іграх українців // Родовід. – 1992. – Ч. 4. – С. 32-38; Курочкін Олександр. Поховальні забави – релікти дохристиянського світогляду // Берегиня. – 1998. – Ч. 3-4. – С. 106-123; а також матеріали із закарпатських часописів 1920-х – 30-х рр. “Наш рідний край” (Тячів), “Подкарпатская Русь” (Ужгород) та ін. На жаль спеціальний випуск “Народознавчий Зошитів” № 1 “Thanatos” (Львів, 1996), присвячений поховальній обрядовості, не вміщує матеріалів про ігри і забави при мерці.
- ⁶⁶ Симоненко И.Ф. Про час виникнення народних соціально-побутових ігор у Закарпатті... – С. 43-44.
- ⁶⁷ Ігнатович Гнат. “Лопатки” на терені Закарпаття... – С. 81.
- ⁶⁸ Симоненко И.Ф. Быт населения Закарпатской области... – С. 84. На жаль описи цих ігор не опубліковані.
- ⁶⁹ Симоненко И.Ф. Про час виникнення народних соціально-побутових ігор у Закарпатті... – С. 45.
- ⁷⁰ Курочкін Олександр. Поховальні забави – релікти дохристиянського світогляду... – С. 107.
- ⁷¹ Там само. – С. 111.

В. Старков
(Київ)

Ігрова культура українців у працях польських етнографів ХІХ ст.

Вивчення ігрової культури українців польськими дослідниками має давні традиції. Спільність історичної долі, численні зв'язки наших народів сприяли тому, що польські дослідники вписали важливу сторінку в українську етнографічну науку. Представники всіх напрямів у польській історіографії (але ідейно-політичними тенденціями таких напрямів по відношенню до України і її народу було кілька від повного їх несприйняття до прихильного ставлення) залишили достовірне змалювання життя українського народу, його матеріальної та духовної культури. В українській історіографії є ґрунтовна праця Зоряни Болтарович про внесок польських дослідників у вивчення етнографії України [1], але висвітлення ігрової культури українців не знайшло в ній належного висвітлення. Характеризуючи внесок кожного з визначних польських етнографів ХІХ століття (І.Червінського, З.Долені, Ходаковського, Л.Голембйовського, Ж.Паулі та ін.) у доробок української етнографії, З.Болтарович, можливо, виходячи із завдань та обсягу видання, лише побіжно згадувала дослідження українських народних ігор та розваг, навіть коли дослідник досить докладно вивчав ігрову культуру українців. Наприклад, у монографії Ксаверія Франца “Снятинщина” [2], у розділі “Свята”, досить докладно описані деякі народні ігри українців [3], про які йдеться нижче. З.Болтарович наводить лише відомості про звичай водити забави (“лубок”) при мерці, про які йдеться в розділі “Поховальні обряди та звичаї” цієї ж праці [4].

Перші відомості про дитячі ігри українців навів ще Себастьян Фабіан Кльонович (1545-1602). У третій частині свого твору “Роксоланія”, яка є найдавнішою (1584 р.) пам'яткою, що засвідчує прояв зацікавлення польських дослідників Україною, поряд із відомостями про дитяче виховання, він вмістив описи деяких українських дитячих ігор [5].

У становленні польської етнографії в першій половині ХІХ століття значну роль відіграли такі культурні й наукові центри, як Віленський університет і Варшавське товариство друзів наук, яке виникло 1800 року, а сам початок етнографічних досліджень пов'язують з ім'ям відомого польського діяча, письменника й філософа Гуго Коллонтая (1750-1812), котрий певний час жив в Україні (Волинь, Галичина). У його програмі вивчення життя народу, що була додатком до листа краківському книговидавцю Яну Маю, і який було опубліковано лише 1844 року, поряд з дослідженнями матеріальної культури (одяг, їжа, заняття населення тощо) йдеться і про духовну культуру – звичаї й обряди, пов'язані з весіллям, хрестинами, святами річного циклу, які утримували в собі ігри та розваги [6].

У діяльності Варшавського товариства друзів наук, поруч з іншими етнографічними відомостями, збору відомостей з ігрової культури належало одне з цільних місць. В оголошеному 1827 року конкурсі йшлося про те, що “...товариство хоче зайнятися описом обрядів, які дотепер

іграють в народі, під час заручин, весілля, хрестин, похоронів, різних свят та ігор, звертаючи увагу на їх різноманітність в окремих околицях” [7].

У 1821 р. в журналі “Biblioteka Polska” була опублікована стаття “Про гуцулів” Карла Мюссельського [8], де вперше повідомлялось про звичай втинати молодій косу топірцем – яскравий приклад ігрового фрагменту у весільному обряді. При цьому батьки молодого прив’язували кінець коси до цвяха, спеціально вбитого в стіну. Молодий під час танцю з першою дружкою повинен одним ударом топірця відтяти косу. Якщо йому не вдавалося зробити цього відразу, молодій парі віщували нещастя в подружньому житті.

Велику творчу фольклорно-етнографічну спадщину, (яка майже вся лишилася в рукописах), залишив Адам Чарноцький (1784-1825), відомий під псевдонімом Зоріана Доленги-Ходаковського. У своїй програмній праці “Про слов’янство перед християнством” він писав: “Треба піти і спуститися шість трику селянина в різних віддалених окраїнах, треба поспішати на його свята, забави та різні події життя...” [9]. Програма З. Доленги-Ходаковського охоплювала надзвичайно широке коло питань і в т.ч. “описи весільних обрядів, ігор, пісень” [10]. Вже Ізмаїл Срезневський у “Доповненнях та зауваженнях” до праці Костянтина Сементовського “Зауваження до свят малоросіян” (1843), відзначивши досягнення польських дослідників (В.Залеського, Л.Голембійовського, Ж.Паулі, К.Вуйціцького, І.Червінського, З.Доленги-Ходаковського та ін.) на ниві української етнографії, використав їх повідомлення про ігрову і розважальну культуру українців (драматичну гру “цариця” – з Доленги-Ходаковського, хороводну гру у русинів “кривий танець” – із В.Залеського, акробатичну гру юнаків в Саноцькому повіті “піраміда” – із Ж.Паулі та ін.) [11].

Звичаями і побутом українців цікавився і сучасник З.Доленги-Ходаковського Лукаш Голембійовський (1773-1849). Посада секретаря Варшавського товариства друзів наук, куди надходили фольклорні та етнографічні матеріали з усієї країни, сприяла написанню ним узагальнюючих праць, таких як “Люди польський” (1830), “Ігри і забави різних станів...” (1831) [12], де “поряд з польськими розглядаються ігри та забави українські” [13].

Повстання 1830-1831 рр. і його поразка, репресії царського уряду призвели до ліквідації Варшавського та Віленського університетів, Варшавського товариства друзів наук, але не припинили інтенсивність українською етнографією з боку польських дослідників. Праці таких вчених, як Вацлав Залеський (1799-1849), Вацлав Олександр Мацейовський (1774-1883), Жегота Паулі (1814-1895), Едмеж-Владислав Вуйціцький (1807-1879), Юзеф Ігнаці Крашевський (1812-1887), Зенон Фіш (1820-1870), Едуард Руліковський (1809-1888), Вінцентій Поль (1807-1872), Антон Марцінковський (відомий також під псевдонімом “Новосельський”) (1823-1880) поповнювали скарбницю української фольклористики та етнографії в т.ч. і в царині ігрової та розважальної культури: докладні описи танців та ігрових дійств у цілорічних обрядах, ігор дітей та молоді, ігор при мерці (“лубок”), ігор та розваг у різних верствах поляків та українців (В.О.Мацейовський) та ін. [14].

Роки реакції після придушення польського повстання 1863 р. до деякої міри вплинули на збирацьку діяльність польських вчених у галузі української етнографії та фольклористики. Це призвело до зменшення кількості зібраного матеріалу, але не припинило його збирання, публікацій та аналізу. Найцікавішою постаттю в цей період на ниві польської фольклористики та етнографії був Оскар Кольберг (1814-1890). Автор багатотомної етнографічної серії “Lud. Jego zwyczaj, sposób życia, mowa, podania, przysowia, obrzędy, zabawy, pieśni, muzyka i tańce” залишив цілий ряд праць, присвячених етнографії українців. Однією з найкращих є чотиритомна фольклорно-етнографічна монографія “Покуття” [15]. На тлі широкої картини побуту й культури населення краю автор багато уваги приділив ігровій та розважальній культурі: танцям, ігровим елементам у звичайній обрядовості цілого року та у весільній і поховальній (“лубок”) обрядовості, дитячим іграм та іграм і забавам молоді у громадській обрядовості (вулиця, вечорниці, досвітки). Подібні відомості, але меншою мірою, присутні і в інших працях О.Кольберга, присвячених Україні: “Білорусь-Полісся” та “Русь Карпатська” [16].

Протягом 80-90-х років культура і побут українців стають предметом глибоко вивчення етнографів-професіоналів, наукових установ, товариств, висвітлюються на сторінках спеціальних етнографічних періодичних видань, таких як “Zbiór wiadomości do antropologii krajowej” (виходив у Кракові у 1877-1925 рр.), “Wisia” (Варшава, 1887-1905, 1916 рр.) та “Lud” (Львів, 1895-1938 рр.; Пецлав, з 1946 р.). На сторінках першого видання, поряд з іменами відомих етнографів-дослідників побуту і культури українського народу О.Кольберга, І.Коперницького, Е.Руліковського, зустрічаємо імена багатьох етнографів-аматорів – Ю.Мошинської, С.Рокоссовської, В.Малиновської,

С.Шаблевської, А.Брикчинського та інших, які щедро надсилали матеріали з України, віддаючи при цьому значну перевагу питанням духовної культури.

У ґрунтовній праці Ю.Мошинської “Купайло, а також забави цілого року та інші з доданням деяких обрядів і весільних пісень українців з околиць Білої Церкви” наведені докладні описи святкування свята Івана Купала (із 17 місцевостей), забави цілорічного циклу народних свят (“Zabawy dogosczne”): на масляну, весняний “володар”, “кривий танець”, “шум”, “мак”, “груша”, “зайчик” (“зайко”), “нелюбчик”, “царенко”, на свято Юрія, розигри між Юрієм та зеленими святками на Катерину, на Андрія, на Новий рік. Окрім цього, описані ігри та забави під час “вулиць” та “вечорини” (або “досвіток”), а також 20 ігор, що побутували цілий рік (“zabawy i gry dogosczne”): “квас”, “краска”, “піжмурки”, “бджоли”, “блохи”, “жук”, “мушка”, “жінка”, “гриб”, “шуліка”, “гуси”, “ретотун”, “хрещатик”, “карапусниця”, “сіль”, “довга лоза”, “верниголова”, “коромисло”, “щука” [17]. У матеріалі Северини Шаблевської “Весілля та кривий танець українців околиці Збаража”, окрім детального опису весілля, найдокладніше описаний кривий танець, які виконують дівчата переважно під час Великодніх свят біля церкви або костюлу [18]. Ізидор Коперницький (1825-1891), редактор “Збук” в праці “До питання етнографії українців Волині з матеріалів, зібраних Софією Рокоссовською” докладно описує ігрові фрагменти в річному колі свят, а також низку дитячих ігор (“горобець”, “рози” (“мальва”), “гуси”, “деревице”, “піжмурки”, “основа”) [19]. Описи ігрових фрагментів в річному колі свят, а також окремих ігор подавали А.Брикчинський (“Етнографічні записки з Волинського полісся”) [20], О.Кольберг (“Пісні з Поділля...”, “Весільні звичаї та обряди з Полісся”) [21]. Як відбувалися дитячі ігри української людності у Перемиському повіті подала Анна Ванке. Докладно описані в дівочі (“горобчик”, “мушка”, “колесо”, “дід”, “чадо”, “вступ до раю”, “гала”, “качур”, “коструб”, “жельман”), так і хлопчачі (“мала куча”, “вежа”, “млинок”, “качало”, “іспит ланцюга”, “гуси”, “ворона”) ігри [22]. Марсел Чісек опублікували описи 19 дитячих ігор польської людності з того ж повіту (“гуси та вовк”, “яструб”, “жаба” та ін.) [23], які цікаво проаналізувати в порівняльному етнографічному аспекті з описами ігор А.Ванке.

Часопис “Wisia” за часів редакторства Яна Карловича (2-12 томи, 1888-1898 рр.) став одним з найкращих періодичних видань в Європі. На його сторінках періодично друкувались відомості з поля української етнографії, в т.ч. і з ігрової культури українців: про ігри й розваги дітей та молоді Підляшчанин [24], про життя української дитини біля Хмельника Люблинської губернії [25], про українську гру в Соломона [26], взагалі про українські дитячі ігри та розваги [27] тощо.

Подальший розвиток етнографічного вивчення українського народу польськими дослідниками пов’язаний з діяльністю Товариства народознавчого і його органу “Lud”, який за змістом нагадував варшавську “Wisiu”. Його сторінки заповнюють етнографічні записи, рецензії, огляди періодичних видань, хроніка народознавства. Серед матеріалів, надрукованих в останні роки XIX ст., у яких відображена українська ігрова культура, привертають увагу праці про гуцулів (Станіслав Здзиарський, Йозеф Шнайдер [28] та ін.), окремі статті про народні ігри (наприклад про “коловорот” Йозефа Мазура [29] та деякі інші.

Слід зазначити, що відомості про ігрову культуру українців друкувались і в інших часописах: 1897 р. у журналі “Przewodnik Naukowy” друкувалася, згадана вище [2], монографія Ксаверія Франци Мрочка “Снятинщина” – досить повний опис невеликого, але цікавого в етнографічному відношенні району, де схрещувались різні впливи. У розділі IX “Свята” автор окремим фрагментом навів описи деяких дитячих ігор і забав, які мали місце переважно на Великодні свята. Найпопулярнішою грою була “вербова дощечка”, в яку, у супроводі пісень, грають дорослі (за участю і малих) дівчата. Варіантом цієї гри є “жук”. Обидва варіанти із співом та нотами у свій час записав О.Кольберг [10]. Окрім цього побутували такі ігри: “перепілонька”, “коструб”, “хвіст”, у який грають хлопці; “церква”, яка є акробатичною грою, коли хлопці утворюють піраміду в два, а то й у три поверхи, і нагадує “вежу” із Саноцького повіту у Ж.Паулі; “умерлий”, яка імітує частину поховального обряду, коли хлопці носять одного, що грає небіжчика, навколо церкви; “комедія” – драматична гра на військову тему; “огірочки” – хороводна гра зі співами; “навбитки” (“czokanie”) – великодня гра з яйцями.

Таким чином, протягом всього XIX ст. польські дослідники на ниві української етнографії та фольклористики, збираючи та вивчаючи українські матеріали, надали суттєвий поштовх у вивченні ігрової культури українського народу. Вже у 40-х рр. про їхні дослідження вдячно згадували К.Сементовський, І.Срезневський та інші. Ігри дітей та дорослих, ігрові елементи в цілорічному обрядово-звичаєвому та громадському побуті населення центрально- та західноукраїнських земель

знайшли своє відображення у працях як відомих польських фахівців-етнографів, так і етнографів-аматорів. Обмежені рамки цієї роботи не дозволяють проаналізувати зміст описаних ігрових дій, їх витоки, навести порівняльно-етнографічні спостереження із використанням вищезазначених відомостей, всі ці багаті спостереження та висновки польських дослідників, не втратили свого наукового значення і складають суттєву частину джерельної спадщини ігрової культури українців.

- 1 Болтарович З.С. Україна в дослідженнях польських етнографів XIX ст. – Київ: Наукова думка, 1976. – 139 с.
- 2 Mroczko Ks. F. Sniatynszczyzna // Przewodnik Naukowy i Literacki. – Lwow, 1897. – №3. – s. 193-207; №4. – s. 289-301, №5. – s. 385-402; №6. – s. 481-498; №7. – s. 577-595. Зоряна Болтарович у своєму посиланні на працю К.Ф. Мрочка не зазначила №№ 5 та 7.
- 3 Там само. – С. 391-393.
- 4 Там само. – С. 590-591.
- 5 Klonowicz S. Ziemie Czerwonej Rusi (Roxolania). Przekiadai z iacicskiego Wiad. Syrokomla, Wilno, 1857. Українській переклад “Роксоланії”, здійснений М.Біликом і опублікований у збірнику Львівського університету “Питання класичної філології”. – Вип. 2. – Львів, 1961. – С. 119-156.
- 6 Koliataj H. List do Jana Maja // Wiek XIX. Sto lat muzyli polskiej. – Т. 1. – Warszawa. – S. 94-95.
- 7 Suchodolski B. Rola Towarzystwa Warszawskiego Przyjacieli nauk w rozwoju umysiowej w Polsce. – Warszawa, 1951. – S. 102.
- 8 M [ilewski] K.O Hucuiach // Biblioteka Polska. – Т. 1 : - 1821. S. 187—193.
- 9 Болтарович З.С. Україна в дослідженнях... - С. 25.
- 10 Там само. – С. 27.
- 11 Срезневский И.И. Дополнения и замечания о праздниках у малороссiян // маяк. – Т. 11. – Гл. 3. – С. 45-57 (Материалы).
- 12 Gokbiowski L. Gry i zabawy ryńnych stanow w kraju caiym, lub niektyrych tylko prowincyach. Umieszczony tu: Kuficzyli szlichtada, iovy, maskary, muzyka, tance, reduty, zapusty, ognie sztuki, rusaiki, sobotki i t.p., opisane przez... Warszawa, 1831. – 332 s.
- 13 Андрієвський О. Бібліографія літератури з українського фольклору. – Т. 1. – С. 21. 91831 р., № 1).
- 14 Болтарович З.С. Україна в дослідженнях... - С. 42-72.
- 15 Kolberg O. Obraz etnograficzny. – Т. 1-4. – Krakow, 1882 – 1889.
- 16 Kolberg O. Dzieia wszystkie. – Т. 52 (Biaiorus-Polesie). – Wrociaw-Poznac, 1968; Т. 54 (Ruń Карpacka), 1970.
- 17 Moszycska J. Kupajio, tudziei zabawy doroczne... // Zbiyr wiadomoñci do antropologii krajowej. – Т. 5. – 1881. – S. 24-101.
- 18 Szablewska S. Wesele i Krywy taniec... // Там само. – Т. 7. – 1883. – S. 120-134.
- 19 Kopernicks I. Przyczynek do etnografii ludu ruskiego na Woyniu... // Там само. – Т. 11. – 1887. – S. 130-228.
- 20 Brykczynski A. Zapiski etnograficzne z Polesia Wolycskiego // Там само. – Т. 12. – 1888. – S. 81-102;
- 21 Kolberg O. Pieñni z Podola rossyjskiego w latach 1858 i 1862 // Там само. – Т. 12. – S. 235-251; Його ж. Zwyczaje i obrkdy weselne z Polesia // Там само. – Т. 13. – S. 208-245.
- 22 Wanke A. Haiahiwki. Zabawy Wielkanocne ludu ruskiego... // Там само. – Т. 13. – 1889. – S. 38-53.
- 23 Cisek M. Materiaiy etnograficzne z miasteczka Iolyni w powiecie Przemiskm // Там само. – Т. 13. – 1889. – S. 54-83.
- 24 Iks. Zabawy, gry i tacce ludowe w okolicy mikdzyrzecca Podlasriego // Wisia. – Т. 3. – 1889. – S. 59-66.
- 25 Smoleccywa. Chiopskie dziecro // Там само. – Т. 4. – Zesz. 1.
- 26 Krzywaska C. Gry i zabawy ludowe w Roñciszewie // Там само. – Т. 5. – S. 552.
- 27 Мо... ъw W. Zabawky dzieciske... // Там само. – Т. 5. – S. 138-153.
- 28 Schnaider J. Z kraju Hucuiyw // Lud. – Т. 5. – 1899. – S. 37-62, 147-154, 207-220, 336-345.
- 29 Mazur j. Koiowrot czyli Krutuio, zabawa ludowa // Там само. – Т.6 – S. 96.
- 30 Mroczko Ks. F. Sniatynszczyzna... - S. 293.